

Sosyal Sermaye Kavramı ve Ulus-Devlet

Osman AYDOĞAN*

Özet

Modernliğin politik alana yansımalarından biri olan ulus-devlet, toplumlar ve devletler açısından temel bazı dönüşümlere sebep olmuştur. Birtakım sorunları beraberinde getiren bu dönüşümlerle birlikte; farklılıkları yönetebilmek, sosyal uyumu sağlamak ve toplumsal iyiyi elde edebilmek de modern toplumsal yapıların önde gelen sorunları arasına girmiştir. Farklı özellikleri kaynaştırarak ve uyum sağlayabilecek hale getirerek çözümler üretmeye çalışan politik alanın uygulamaları, içinde güven, sivil katılım, ilişkiler ağı gibi unsurları barındıran sosyal sermayeyi etkilemiştir. Son yıllarda toplumsal uyumun sağlanmasında etkin bir araçsal değer olarak görülen sosyal sermaye, insanları ortak amaçlar ve hedefler etrafında bir araya getirebilmek, birlikte bir şeyler yapabilmeye becerisini geliştirebilmek ve kamusal alanın lehine politikalar üretebilmek için öne çıkan kavramlardan birisi olmuştur. Yapılan çalışmalarda ise Türkiye sosyal sermaye açısından olumsuz bir tablo sergilemektedir. Çalışmada Türk ulus-devletinin kuruluş aşamasında uygulanan politikaları, sosyal sermaye kavramı çerçevesinde incelemektedir. Çalışmanın üzerinde durduğu temel problematik; Cumhuriyetin ilanı ile birlikte ilk yıllarda uygulanan politikaların, Türkiye'nin sosyal sermaye rezervlerine ne yönde etki ettiği. Ulaşılan önemli bulgular ise; ulus-devletlerin doğası gereği arzuladığı homojen toplum tasavvuru, bazı aşırı milliyetçi uygulamalar, kamusal alandaki uygulamalar, savaş sonrası şartların da etkisiyle sivil katılımı engelleyen uygulamaların sosyal sermayeyi olumsuz yönde etkilediğidir. Bu arka plandan hareketle çalışmanın amacı, son yıllarda diğer sermaye türleriyle beraber ön plana çıkan sosyal sermayenin ülkelerin kalkınmaları yolunda üstlendiği işlevsel rolden hareketle Türk ulus-devlet tecrübesinde uygulanan politikaların tartışılması ve sorgulanmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Sermaye, Ulus-Devlet, Güven, Toplumsal Ağlar, Sivil Katılım

Abstract

The Concept of Social Capital and Nation State. Being one of the manifestations of modernity in the political sphere, the nation state has caused some fundamental transformations in terms of both society and state. In addition to these transformations, which also have caused significant problems; being able to deal with differences, ensure social harmony and achieve social good have also become one of the leading problems of modern social structures. The practices of the political field, which try to provide solutions by bringing different features together and making them adaptable, have affected the social capital, which includes elements such as trust, civil participation, and networks of relations. In recent years, social capital, which is considered as an effective instrumental value in terms of ensuring social cohesion, has become one of the prominent concepts in terms of bringing people together around common goals and objectives, to develop the ability of achieving together and produce policies in favor of the public domain. This study sheds light upon how Türkiye exhibits a negative picture in terms of social capital. Throughout the study, the domestic policies implemented during the establishment of the Turkish nation state is examined within the framework of the concept of social capital. The main problem which the study deals with, is how the policies implemented in the first years after the proclamation of the Republic affected Türkiye social capital resources. The significant findings are as follow: The idea of homogeneous society that nation states desire by nature, some ultra-nationalist practices, practices in the public sphere, and practices that prevent civil participation because of the post-war conditions have affected the social capital in a negative way. Starting from this point of view, the aim of the study is to discuss and question the policies implemented in the Turkish nation state, based on the functional role of social capital, which has come to the fore with other capital types in recent years in the development of countries.

Keywords: Social Capital, Nation State, Trust, Social Networks, Civil Participation

Giriş

Sosyal sermayenin diğer sermaye türleriyle ilişkili olarak, toplumun olumlu bir şekilde varlığını sürdürebilmesi açısından önemi sosyal bilimler alanında son yıllarda ortak bir kanaat olarak yayılmaya başlamıştır. Birçok çalışmada sosyal sermaye ve ekonomik büyüme arasında bir ilişki kurulmuş ve sosyal sermaye olmaksızın büyümenin mümkün olmayacağına yönelik görüşler ortaya çıkmıştır. Kavramın iktisadi alandan toplumsal alana doğru ilişkisinin kurulması da görece yakın bir tarihte gerçekleşmiştir. Tarihsel olarak izlerini sürdürdüğümüzde Weber'den Tocqueville'e kadar geriye götürebileceğimiz sosyal sermaye kavramı cazibesini Bourdieu, Fukuyama, Coleman ve Putnam'ın çalışmalarıyla kazanmıştır. Sosyal sermaye kavramını tüm bu düşünürlerin çalışması etrafında incelediğimizde ortaya çıkan ana düşünce şudur; toplumsal iyinin elde edilmesinde sosyal iletişim ağları kilit bir noktada durmaktadır. Bu ağlar, kişisel ve toplumsal anlamda iyiye ulaşılmasında doğrudan etkili birer işlev görmektedir. Modernleşmeyle birlikte gelen çalkantılar kişilerin toplumların hayatlarında büyük değişim ve dönüşümlere yol açarken, toplumsal düzenin ve iyinin kazanımı açısından sosyal sermaye kavramı toplumlar açısından bir reçete mahiyetine bürünmektedir. Bu anlamda sosyoloji bilimi de 19. yüzyılın kaotik ortamında yaşanan sosyo-kültürel ve politik değişim ve dönüşümlerin ruhunu anlayabilmek ve yeni çözüm noktaları geliştirebilmek adına ortaya çıkmıştır. Geleneksel olarak adlandırılan dönemden modern dönemlere geçişte yaşanan krizlere çözüm üretebilmek sosyolojinin de en önemli gündemi olmuştur. Sosyal sermaye kavramının da benzer bir dürtüyle ortaya çıkması kavramın sosyoloji literatüründe geniş bir yer bulmasını sağlamıştır. Modernliğe geçişte ciddi krizler yaşayan Batı ve onun dışında kalıp aynı modernlik aşamalarından geçme güdüsüyle hareket eden toplumlar için sosyal sermaye bir çözüm odağı olarak görülmüştür.

Modernitenin siyasal yansıması olarak yakın tarihlerde ortaya çıkan ulus-devlet modeli de birçok toplum için ciddi sorunları beraberinde getirmiştir. Çalışmada modernleşme/Batılılaşma yolunda kurulan Türkiye Cumhuriyeti ulus-devletinin değişim ve dönüşüm sürecinde sosyal sermayesinin durumunu tartışılacaktır. Çok uluslu bir imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde ciddi krizlerle karşı karşıya kalan Türkiye açısından sosyal sermaye kavramı da oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Sosyal sermayenin arttırılması öncelikli olarak bir durum tespitini gerekli kılmaktadır. Tespitin yapılabilmesi için de ulus-devletin kuruluş yıllarının sosyal sermaye kavramı açısından incelenmesi önem arz etmektedir. Birçok araştırmacının da işaret ettiği gibi sosyal

sermaye toplumlar için bir tutkal mahiyetindedir. Bu bağlamda yeni kurulan ulus-devlette bu tutkalın gücü nasıl etkilenmiştir? Bu sorunun cevabını aramak için Türk ulus-devletinin kuruluş aşamasında uygulanan politikaları, sosyal sermaye kavramı çerçevesinde incelemektir. Çalışmanın üzerinde durduğu temel problematik; Cumhuriyetin ilanıyla birlikte ilk yıllarda uygulanan politikaların, Türkiye'nin sosyal sermaye rezervlerine ne yönde etki ettiği. Ulaşılan önemli bulgular ise; ulus-devletlerin doğası gereği arzulanığı homojen toplum tasavvuru, bazı aşırı milliyetçi uygulamalar, kamusal alanın laikleştirilmesi, savaş sonrası şartların da etkisiyle sivil katılımı engelleyen jakoben tutum gibi uygulamaların sosyal sermayeyi olumsuz yönde etkilediğidir. Bu arka plandan hareketle çalışmanın amacı, son yıllarda diğer sermaye türleriyle beraber ön plana çıkan sosyal sermayenin ülkelerin kalkınmaları yolunda üstlendiği işlevsel rolden hareketle Türk ulus-devlet tecrübesinde uygulanan politikaların tartışılmasıdır.

Bir Reçete Olarak Sosyal Sermaye Kavramının Doğuşu

Modernleşmeyle birlikte beklenen toplumsal ilerleme teknolojik ve kurumsal anlamda gerçekleşse de kişiler arasındaki bağlar zayıflamış ve 'bireyselleşme' gittikçe artmıştır. Toplumsal ilişkilerin zayıflamasıyla birlikte bu duruma çözüm arayışları da başlamıştır. Bu arayışların bir neticesi olarak sosyal sermaye kavramı da sosyal bilimler literatüründe yerini almıştır. Son yıllarda da gittikçe önemi artmış ve literatürde daha fazla yer almaya başlayan kavramlardan birisi 'sosyal sermaye' kavramı olmuştur. Kavram hem teorik hem de pratik açıdan işlevsel olması nedeniyle zaman içerisinde popüleritesini arttırmıştır. Field'e göre bireyler bazı iletişim ağları aracılığıyla bir bağ kurmakta ve ortak değer aktarımı bağlar aracılığıyla gerçekleşmektedir. Kendisi kavramın oldukça açık olduğunu ifade ederek kısaca şöyle tanımlar: "ilişkiler önemlidir. (...) ne bildiğin değil kimi tanıdığın önemlidir" (Field, 2008: 1- 3). Field'e göre bireyler sosyal sermayeleri aracılığıyla hedeflerine ulaşmada kendilerine avantaj sağlamaktadır. Ancak sosyal sermaye sadece bireysel ve kişisel işlevinin yanında toplumun bütünleşmesini destekleyen daha geniş ilişkiler ve değerlerin bir parçası olarak da görülebilir. Kavram popüleritesini 1960'lı yıllarda arttırsa da kökeni daha eskiye dayanmaktadır. Kavrama olan ilginin artışındaki en büyük etken modern dönemle birlikte sosyal bağlarda görülen çözülme ve yabancılaşmanın artmasıdır. Bu noktada sosyal sermaye bağların kuvvetlendirilebilmesi adına başvurulmuş bir kavram olarak giderek ön plana çıkmıştır. Nihayetinde 60'lı yıllardan sonra "sosyal iletişim

ağlarının toplumun sağlıklı bir şekilde devam etmesinde hayati bir değer" (Şan, 2007: 71) olduğu görüşü gittikçe kabul görmüştür. Kavram 1960'lı yıllardan önce daha çok iktisadi yönüyle kullanılmıştır. Özellikle 70'li ve 80'li yıllardan sonra kavramın iktisadi yönünün yanında sosyal yönüne yapılan vurgu Bourdieu, Coleman ve Putnam gibi isimlerin kavramı kullanmasıyla artmıştır.

James Coleman

Coleman Amerikan varoşlarında eğitim düzeyi üzerine yaptığı çalışmalarda, bireylerin statülerinin eğitim hayatlarında sağladığı avantajları araştırmıştır. Çalışmaları neticesinde Coleman'ın vardığı sonuç şudur: sosyal sermaye sadece avantajlı şartlara sahip olan gruplar açısından değil, bu şartlara sahip olmayan gruplar için de olumlu anlamda etkileri olduğudur. Bu bağlamda Coleman sosyal sermayeyi "temelde üretken faaliyeti kolaylaştırıcı bir fonksiyona sahip bir kamu çıkarı" olarak düşünmektedir (Şan, 2007: 74). Coleman'a göre sosyal sermaye belirli bir aktörün elinde bulunan 'kaynak'a atıfta bulunmaktadır (Coleman, 2010: 82). Çünkü sosyal sermaye karşılıklı olarak beklentileri de kapsamaktadır ve ilişkilerdeki güven derecesinin yüksek ve ortak değerlerle yönetildiği, bireylerin ötesine geçen iletişim ağlarını kapsamaktadır. Coleman'ın çalışmaları arasında sosyal sermaye kavramı en etkili biçimde 'Foundations of Social Theory' başlıklı çalışmasında kullanılmıştır. O, kavrama yönelik tartışmalarını disiplinler arası bir bakış açısıyla gerçekleştirmiştir. Bu anlamda hem ekonomi hem de sosyoloji disiplininden hareketle kavram üzerine yoğunlaşmıştır. İktisadi bir kavram olan 'rasyonel tercih' kuramını kullanan Coleman kuramını "sosyal sistemdeki bireysel davranışların bir toplamı" olarak geliştirmiş ve "sosyal düzenin ilkelerini açıklamak için sistem düzeyindeki davranışların bireylerin tercihlerini ve davranışlarını bir arada ele alınması" gerektiğini vurgulamıştır. Coleman'a göre bu kavram insanların bir arada çalışmayı nasıl başarabildiği sorusunu açıklayan bir cevap niteliğindedir (Field, 2008: 28-29). Genel anlamda Coleman'ın temel tezi beşerî sermayenin gelişiminde sosyal sermayenin oldukça etkili olduğu yönündedir. Bu iki kavramın rekabetinden ziyade birbirleriyle karşılıklı bir bağı söz konusudur. Ayrıca Coleman sosyal sermayeyi kişinin kendi "sosyal bağlantılarıyla ulaşabileceği yararlı bir kaynak" olarak tanımlaması kavrama olumlu anlam yüklediğinin bir göstergesidir. "Coleman sosyal sermayeyi yalnızca onu gerçekleştirmek için çaba gösterenlerin yarattığı ve onların faydalanabileceği değil, yapının bütün parçaları tarafından kullanılacak mükemmel bir kamusal

mal olarak betimlemiştir” (a.g.e., s. 33). Bu nedenle kavram bireyselleşmiş bir dünyada karşılıklı iş birliğinin oluşumunda önemli bir etken olarak görülmektedir. Bireyler rasyonel tercih kuramının varsaydığı gibi kendi çıkarlarına göre hareket etmeye meyilli olsalar da iş birliğini seçmeleri halinde karlarının artacak olması sosyal sermayeyi güçlü kılan hususlar arasındadır. Ancak Coleman, bireylerin bu tercihi bilinçli bir şekilde ortaya çıkarmadığını aksine “beklenmeyen bir sonuç” olarak karşımıza çıktığını belirtmektedir. O, sosyal sermayenin sosyal yapıların bir getirisi olduğunu yine sosyal yapıların da sosyal sermaye üretiminde kolaylaştırıcı bir işleve sahip olduğunu ifade eder (Uğuz, 2010: 32). Bu nedenle sosyal sermaye kavramı, bilinçli ve hedefli bir tercihin neticesi olan beşerî ve fiziksel sermayeden ayrılmaktadır. Bourdieu’nun aksine sosyal sermayenin sadece avantajlı gruplar için değil herhangi bir avantaja sahip olmayan gruplar için de pozitif bir anlam taşıyabileceğini çalışmalarında işleyen Coleman, kavrama karşı iyimser bir tutum sergilemiştir. Ayrıca sosyal sermayeye bireysel ve kolektif alan arasında bir köprü vazifesi yükleyen Coleman, kavramı herkesin ulaşabileceği bir ‘kamusal mal’ olarak görmekte ve ele almaktadır. Bu anlamda kavramı Coleman, sosyal sınıfların eğitim aracılığıyla eşitsizlikleri telafi etmesi sosyal ağları ve toplumsal dinamikleri kendi lehine çevirmesine imkân tanınması açısından bir fırsat olarak değerlendirmiş ve ele almıştır (Aydemir, 2011: 53).

Robert Putnam

Kavramın yaygın olarak kullanımında öncü rolü olan bir diğer önemli isim ise Robert Putnam’dır. Putnam, sosyal sermaye kavramını Coleman’dan farklı olarak toplumsal düzlemde makro anlatım biçimiyle ele almaktadır. Kavramı bireyden ziyade toplumdan hareketle ele alan Putnam, kavramı birey ve sınıf merkezli ele alan Coleman ve Bourdieu’dan ayrılmaktadır. Bu anlamda o sosyal sermayeyi topluluklar veya uluslar tarafından sahip olunacak bir şey olarak tasavvur ederken bireylere pay bırakmaz (Uğuz, 2010: 35). Putnam’ın kavrama katkısı ilk olarak İtalya’nın kuzey ve güney bölgelerindeki hükümet biçimleri üzerinde yaptığı çalışmayla olmuştur. Kendisi kavramı şu şekilde tanımlamaktadır: “Sosyal kurumun koordine edilmiş eylemleri kolaylaştırarak toplumun etkinliğini arttıran güven, normlar ve iletişim ağları gibi özellikleridir” (Field, 2008: 5). Putnam’a göre kavram 20. yüzyılda birçok kez keşfedilmiş ve kişilerin yaşam kalitelerini arttırmada bağlantıların kullanımının ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır. Kavramın iktisadi yönüyle ifade edecek

olursak bu bağlantılara yapılacak yatırım her zaman kar getirecektir. Kendisi bu çalışmada bölgeler arasındaki yönetimsel açıdan farklılıkları tespit etmeye çalışmıştır. Putnam'ın sonuçlar üzerinde makro ölçekte gerçekleştirmiş olduğu çalışma en genel anlamda toplumun tamamını içine alacak şekilde sosyal sermayeyi sorunsallaştırmaktadır. Bu anlamda sosyal sermaye Putnam için bireyin çıkar ve amaçlarına yönelik uyarlamaların bir kaynağını oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra etkin bir yönetimin oluşturulabilmesi ve ekonomik refahın elde edilmesinde sosyal sermaye oldukça etkilidir (Aydemir, 2011: 63). Putnam kuzey bölgesinin görece başarısını, hükümet ve sivil toplum arasındaki karşılıklı ilişkiden kaynaklandığını belirtmiştir. Bu bağlamda sivil katılım ve sosyal sermaye arasındaki karşılıklı ilişkiyi ele almıştır (Field, 2008: 53). Putnam'a göre "kişiler arası güven, yaygın bir gönüllü örgütler ağı ve uzlaşmacı işbirlikçi değerler, ekonomik refah düzeyinin yükselmesinde büyük rol oynamıştır. Bu rol o kadar büyük boyutlarda gerçekleşmiştir ki salt ekonomik faaliyetleri ve faktörleri bile geride bırakmaktadır (akt. Şan 2007). Bu bağlamda Putnam'a göre sosyal sermaye; toplumsal anlamda koordine edici, bu sayede de topluma başarı ve refah sağlayıcı karşılıklı güven, normlar ve sosyal ağlar gibi organizasyonel bir işleve atıfta bulunan kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Ona göre ekonomik gelişimin temelinde de sosyal sermaye etkisi yatmaktadır.

Aslında Putnam'ın ilgilendiği konular bizi başka bir düşünürre götürmektedir: Alexis Tocqueville. Amerikan demokrasisi ve ekonomisi arasındaki bağı inceleyen Tocqueville "*Amerika'da Demokrasi*" isimli eserinde modern demokrasilerde sosyal sermayenin politik tarafına göndermelerde bulunmaktadır. Eserinde modern hayatın aşırı bireyselliğe götürdüğünü ve bununla ancak sivil katılım yoluyla mücadele edilebildiğini belirten Tocqueville Fransız ve Amerikan toplumları arasındaki en katı ayrımın burada yattığını belirtmektedir; Amerikan vatandaşları sivil katılım ve iş birliğini kamusal yaşamın geneline yaymayı başarmışlardır. Tocqueville'ye göre Amerika'daki gönüllülük esasına dayalı olan sivil toplum kuruluşlarının fazla olması aşırı bireyselliğe karşı toplumu birbirine bağlayan bir 'yapıştırıcı' işlevi görmektedir. Buradan hareketle Putnam'ın da düşüncesinin temelinde Amerikan toplumunu birbirine bağlayan yapıştırıcı özelliğin günümüzde olmadığı görüşü yatmaktadır. Amerikan toplumu 1940'lı yıllardan itibaren gittikçe artan bir oranda toplumsallığını kaybetmektedir (Field, 2008: 41-44).

Buradan hareketle Putnam'ın sosyal sermaye kavramına iki özellik atfettiği sonucuna ulaşabiliriz: *Köprü oluşturan (içeren) ve bağlayıcı olan*

(*dışsallaştıran*). Sosyal sermayenin bağlayıcı yönü homojen yapıyı devam ettirici ve seçkin bir anlayışla kimlikleri destekleyici bir eğilim göstermektedir. Köprü oluşturan yönü ise farklı sosyal bölümlere mensup kişileri bir araya getirme eğilimi göstermektedir. Toplum merkezde alarak sosyal sermaye kavramına yaklaşan Putnam, sosyal katılımın düşüşünü de 4 temel faktörle açıklamaktadır: *büyükşehirlerdeki yaşam şartları, kadının iş hayatına katılması, kuşak farklılığı ve televizyon*. Putnam, Amerika'nın sosyal sermayesinin uzun vadeli düşüşünü de televizyonun yükselişiyle bağlantı kurarak açıklamaktadır (Putnam, 2010: 137-139; Field, 2008: 40-56). Bunun dışında, coğrafi etkenlerle birlikte samimi ilişkilerin azalması, boşanmaların artmasıyla ailesel bağların zayıflaması da toplumu aşırı bireyselleşmeye götürmekte ve sosyal sermayenin zayıflamasına neden olmaktadır. Ayrıca Amerika'nın en öncelikli gündemlerinden birini de sosyal bağlardaki olumsuz trendlerin nasıl tersine çevrilebileceği ve güvenin ve sivil katılımın nasıl tekrar oluşturulacağı konusu oluşturmaktadır (Putnam, 2010: 142). Netice itibarıyla Putnam çalışmalarında ekseriyetle "toplumsal kalkınma için gerekli olan her şey var olduğu halde eksik kalan şeyi ararken bulunan" (Şan, 2007: 77) atıfta bulunarak, makro düzlemde sosyal sermaye ve ahlaki yükümlülük, gönüllülük, ekonomik kalınma gibi olguları ilişkilendirerek ele almaktadır.

Pierre Bourdieu

Bourdieu, genel olarak sosyal sınıfların devamlılığı ve eşitsizlikle ilgilenen bir sosyolog olarak tanınmaktadır. Bourdieu aslında kültürel sermaye kavramı üzerinde geniş deneysel çalışmalar yapsa da bu çalışmalardan çıkan göstergeleri kullanarak Fransız orta sınıfına mensup kişiler arasındaki beğeni ve farklılığı ele aldığı çalışmasında sosyal sermayeye bir atıf olan 'iş yaşamını kolaylaştırmada' yarar sağlayan golf kulübü üyeliğini ele almıştır. Sonrasında Fransız yüksek kültürü üzerine yaptığı kapsamlı çalışmasında ve toplumsal yeniden üretim konusundaki çalışmalarında sosyal sermaye kavramını daha işlevsel bir hale getirmeye çalışmıştır (Field, 2008: 19-20).

İlk kez 1973'te yayınlanan ve profesyonel grup üyelerinin çocuklarının ve kendilerinin ellerinde olan konumlarını nasıl koruduklarına ilişkin çalışmasında sosyal sermayeyi ilk olarak şu şekilde tanımlar: "Gerekli olduğunda faydalı destekler sağlayan toplumsal ilişkilerin sermayesi." Sonrasında ise tanıma şu açıklamayı getirmiştir: "Sosyal sermaye, gerçekte ve uygulamada karşılıklı tanışıklık ve tanımaya dayalı olarak az ya da çok kurumsallaşmış, uzun

ömürlü iletişim ağına sahip olması nedeniyle, bir bireyin veya grubun haklı olarak hissesine düşen kaynakların bir toplamıdır” (akt. Field, 2008: 20). Bourdieu’ya göre sosyal sermayenin nihai anlamı ise “daha fazla veya daha az kurumsallaşmış dayanıklı bir ağa bağlantılı olan ve müşterek arkadaşlık ve tanışıklık ilişkilerinin sahipliğinden doğan gerçek veya potansiyel kaynakların toplamıdır” (akt. Aydemir, 2011: 51-52). Yani Bourdieu için sosyal sermaye toplumsal manada kurulan sosyal bağların yoğunluğu ve gücü nispetinde anlaşılmaktadır.

Bourdieu, sosyal sermaye kavramını genel olarak kültürel sermaye kavramını desteklemek üzere veya onun ‘başka bir boyutu’ olarak ele almıştır. 1981 yılında önceki çalışmalarına ilaveler ve çıkartmalar yaparak, toplumsal eşitsizlik temelinde ‘ekonomik, kültürel ve sosyal sermaye’ ile alakalı bir bölümün parçası olarak 1998 yılında ise ‘sermaye biçimleri’ ile alakalı bir yazı olan ‘notlarını’ yeniden ele almıştır (Field, 2008: 21). Bourdieu’nun temel meselesi toplumsal eşitsizlik ve sosyal hiyerarşi anlayışı olmuştur. Marksist teoriden oldukça etkilenen Bourdieu çalışmalarında ‘ekonomik sermayenin, kültürel ve sosyal sermayelerden üstün olduğu’ görüşünü benimsemiştir. Bütün sermaye biçimlerini eşitsizliğin yaratılması ve yeniden üretilmesi üzerinden ele almıştır. Bu anlamda Bourdieu (2010: 60-61) sosyal sermayeyi “az ya da çok kurumsallaşmış karşılıklı tanışıklık ve tanıma ilişkilerinden oluşan uzun ömürlü bir networke sahip olmayla bağlantılı, kendi üyelerine kolektivitinin sahip olduğu sermayenin desteğini, kelimelerin farklı anlamlarıyla kredi hakkı tanıyan bir ‘referans’ sağlayan fiili ya da potansiyel kaynaklar kümesidir” şeklinde geniş bir biçimde tanımlamıştır.

Bourdieu sosyal sermayeyi “sadece elitlere ait olan, onların kendi görece üstün konumlarını korumak için tasarlanmış bir nitelik” olarak görmektedir (Field, 2008: 24). Bourdieu ‘sermaye’ kavramını kullanarak sosyal olarak kurulan bağlantıların bir ‘yatırım’ işlevi gördüğünü açığa çıkarmaya çalışmaktadır. Ona göre sosyal sermaye imtiyaz sahibi kişilerin bir servetidir ve bu imtiyazlarını sürdürebilmek için kullandıkları bir araç işlevini görmektedir. Bourdieu’nun bu kavrama yaklaşımı açısından düşünüldüğünde daha az imtiyazlı olan kişilerin bu sosyal bağlantılardan yararlanma ihtimalleri yoktur. Bu nedenle eşitsizliğin yaratılması ve sürdürülmesinde bu bağlantılar merkezi bir konuma yerleşmektedir. Buna ek olarak Bourdieu sosyal sermayenin doğal yahut kayıtlı olmasından ziyade sosyal ilişkilerin bir getirisi olduğunu belirterek sosyal hiyerarşiye göndermede bulunmaktadır (Uğuz, 2010: 29).

Sosyal Sermaye Kavramının Doğası

Modern toplumsal yapıların en bariz özelliklerinden birisi de birbirlerinden farklı özellikleri bünyesinde barındırıyor olmasıdır. Toplumsal alanın farklı kimlikleri barındırması, toplumsal uyum ve bir arada yaşama sorunsalını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda siyasal alanın en temel uğraşlarından biri de farklı özellikleri kaynaştırabilecek ve uyum sağlayabilecek hale getirecek çözümler üretmek olmuştur. Toplumsal uyumun sağlanmasında sosyal sermaye de etkin bir araçsal değere sahiptir. İnsanları ortak amaçlar dairesinde bir araya getirebilmek, birlikte bir şeyler yapabilme becerisini geliştirebilmek kamusal alanın lehine politikalar üretebilmek sosyal sermayeyi rezervlerini arttıracak bir fonksiyona sahiptir. Fakat kolektif kimliğin yanında farklı kimlikli renklerin belirginleşmesi durumu zorlaştırmaktadır. Yaygınlaşabilecek sosyal ilişkilerin geliştirilmesi ancak karşılıklı iş birliği ve güvenle oluşturulabilmektedir. Bu da temelinde farklılıkların varlığının kabul edilmesiyle mümkün hale gelebilmektedir. “Sosyal sermaye indeksinin dördüncü alt boyutu olarak ifade edilen farklılıkların hoş görülmesi önem arz eder. Zira farklı unsurları ortak bir potada eritebilmek gücü, sosyal ilişkilerin içine hapsedildiği sınırları aşmanın bir yoludur” (Aydemir, 2011: 153).

Tocqueville ve Emile Durkheim’in çalışmalarında da görülen, bireylerin ortak inanış, değer ve ideolojik birlikteliği olarak kendini oluşturan ve birbirlerine bağlayan “toplumsal bağların bir öznesi” olduğuna yönelik izler mevcuttur. Bireyleri karşılıklı ilişkiler temelinde bağlayan bu bağlar toplumda iç bütünlüğü, düzeni ve devamlılığı sağlayan bir işlev gerçekleştirmektedir. Bu nedenle sosyal sermaye çalışmalarında sosyal normlara odaklananlar genel olarak Durkheim’a göndermelerde bulunmaktadır. Yine Tönnies’in ‘Gemeinschaft’ ve ‘Gesellschaft’ arasındaki ayrım da temelde aynı kaygılardan hareket etmektedir (akt. Uğuz, 2010: 21-22). Kavramın izlerini sürdüğümüzde Max Weber’in çalışmaları da önümüze çıkmaktadır. Weber çalışmalarında dolaylı olarak da olsa ‘birlikte yaşamak’ konusunda yaptığı vurguyla, Protestan Ahlakı ve kapitalizm arasındaki ilişkiyi manevi motivasyon ögesiyle ele alarak kavrama göndermede bulunmaktadır. Çalışmalarında ekonomik ve toplumsal kalkınma için önemli bir işleve atfettiği zihniyet ve kültür gibi kavramlar zamanla sosyal sermayenin birer parçası haline gelecektir (Field, 2008: 9). Uğuz (2010: 19) ise sosyal sermayeyi toplumda maddi varlıkların dışındaki her şey olarak tanımlamaktadır. Kavramın çok geniş olması nedeniyle tanımını yapmanın da çok zor olduğunu belirtir. Bu bağlamda kavram kolektif eylemler, ekonomik ve toplumsal refah, toplumsal bir aradalık ve birlikte yaşama ve

hatta ahlaki değerler gibi manevi varlık alanlarına kadar bir araştırma alanına sahiptir. Tüm bu genişliğe rağmen kavramın ana noktalarını oluşturan kavramlardan biri güven olgusudur. Toplumda yaygın olan güven duygusu ve sivil toplum faaliyetlerinin toplumun geniş kesimlerine kadar yayıldığı toplumlarda sosyal sermayenin daha güçlü bir şekilde işlerlik kazandığı görülmektedir.

Sosyal Sermaye, Sivil Katılım ve İdeoloji

Sosyal sermaye kavramının çeşitli bileşenlerle etkileşimi söz konusudur. En önemli bileşenlerinden biri ise sosyal ağlar ve bunu destekleyici sivil katılımdır. Bourdieu, Coleman ve Putnam gibi kavramın öncü isimleri bu konu ortak düşüncelere sahiptir. Bir toplumda sosyal sermayenin ölçülmesinde güvenin yanında sivil toplum kuruluşlarının yoğunluğu dikkate alınmaktadır. Bourdieu'ya göre sosyal sermayenin nasıl kullanılacağına dair yapılan belirlenimde ağların, istenilen hedeflere ulaşmada katkısı oldukça fazladır. Coleman'a göre ise sosyal sermaye bu ağlara dahil olmanın kolektif bir neticesidir. Ancak sosyal sermayenin istenilen seviyeye gelebilmesi için de yoğun bir sosyal ağa ihtiyaç vardır. Putnam da bu ağların karşılıklı güvenin tesis edilmesinde kilit bir rol oynadığını düşünmektedir. Ona göre gelişmiş sosyal ağlar içinde işbirliği, iletişim ve dolayısıyla güven güçlenerek kolektif hareket etme kabiliyeti artacaktır. Bunun tersi durumda yani sosyal ağların zayıflaması durumunda ise sosyal sermaye de bundan etkilenerek zayıflayacaktır (Field, 2008). Fukuyama ise ağların etkisinin diğer bir yönüne dikkat çekerek ve ekonomik getirisini öne çıkararak şöyle bir tanımlama yapmaktadır: "sıradan piyasa işlemleri için gerekli olanların ötesine geçen, gayri resmi normları ve değerleri paylaşan bireysel aktörlerden oluşan bir grup" (Fukuyama, 2000). Genel anlamda sosyal sermayenin önemli bileşenlerinden olan sivil katılım, karşılıklı bağları kuvvetlendirerek güven ve aidiyet hissini arttırıcı bir role sahiptir. Bu durum toplumlarda kolektif hareket edebilme ve toplumsal iyiye ulaşabilme kapasitesini de etkilemektedir. Bu nedenle Bourdieu, Coleman ve Putnam gibi isimler sosyal sermayenin arttırılmasında güvenin yanında sivil katılıma da sıkça değinmişlerdir. Onlara göre sivil katılım toplumsal devamlılık açısından hayati bir öneme sahiptir.

Sosyal sermayenin arttırılmasında toplumsal yapının devamlılığı ve istikrarı önemli bir konumda durmaktadır. Toplumsal anlamda herhangi bir istikrarsızlık, belirsizlik ve ani değişim sosyal sermayenin zayıflamasına da neden olmaktadır. Bunun yanı sıra ideolojiler de sosyal sermayenin oranını etkileyen bir diğer faktördür. İdeolojilerin sosyal

sermayeyi hem ürettiği hem de yok ettiği ortaya konulan düşünceler arasındadır. Bireysel anlamda düşünöldüğünde paylaştıkları ideolojiler kişilerin sosyal sermaye oluşturmalarını etkileyecektir. Karşılıklı iş birliği ve sorumlulukları vurgulayan tonlar içeren ideolojiler sosyal sermayeye olumlu yönde bir katkı sağlarken tersinde ise sosyal sermayenin zayıflaması söz konusudur. Örneğin fedakârlık mesajları içeren dinsel düşünceler ve ideolojiler sosyal sermayenin oluşması ve artırılması konusunda olumlu bir rol oynamaktadır. Sosyal sermaye teorisyenlerinden Coleman'ın da işaret ettiği gibi din ve dini bağlar kuşaklar arasında kurulacak ilişkilerde önemli fonksiyonlar icra etmektedir: "Dini kurumlar, ailenin ötesinde, nesilleri kesiştiren, toplumda var olmaya devam eden kurumlardır. Bu nedenle, dini kurumlar yetişkin toplulukların sosyal sermayesinin gençler ve çocuklar için de ulaşılabilir olduğunu nadir bir sosyal sermaye çeşididir" (Field, 2008; Şan, 2007: 89). Ancak ideolojik gruplaşmaların keskinleşmesi, iş birliğinden ziyade sosyal ağları yıpratıcı bir etkiye sahip olacaktır. Bu anlamda Türk ulus devlet inşasındaki ideolojik tutumun sivil katılıma ket vurması dolayısıyla da güven ve iş birliğini olumsuz etkilemesi sosyal sermayeye de yansımıştır. Modernleşme sürecimizdeki 'geç kalınmışlık' hissinin de etkili olduğu bu tutum, uygulanan politikaların etki alanını da sınırlamıştır. Sivil katılım, iş birliği ve güveni gölgede bırakan politikalar ulus devlet inşasının sorunlu bir şekilde ilerlemesine neden olmuştur. Bu sorunların yansımaları günümüze kadar gelmektedir.

Modernliğin Siyasal Düzlemi: Ulus-Devlet

Sosyal bilimlerde modernleşme paradigmasının yansımalarından biri de ulus-devlet olmuştur. Modernliğin siyasal yönü olarak ulus-devlet, çok uluslu yapıların sarsılmasına ve imparatorlukların çöküşüne neden olmuştur. Bu anlamda ulus kavramını "kapitalizm, sanayileşme, merkezi devletlerin kurulması, kentleşme, laikleşme gibi modern" (Özkırmı, 2009: 98) dinamiklerin sonucudur. 19. yüzyılın başlarından itibaren ulus düşüncesi, modernleşmenin geleneksel formlarından kopardığı devletlerin ve toplumların yeniden inşası için önemli bir araç haline gelmiştir. 20. yüzyıl ise imparatorlukların sona ermesi ve siyasal katılımın nitelik ve nicelik olarak gelişmesiyle birlikte tam anlamıyla bir 'uluslar çağı' olarak nitelenir olmuştur" (Özyurt, 2005: 98). Erözden (1997: 47) siyasal iktidarın tarihin belli bir aşamasında yapısal olarak büründüğu bir biçim olarak ifade ettiği ulus kavramını "bu yapılanmanın meşruiyet kaynağı olan kurgu, ulusçuluk; bu meşruiyet kaynağını tek geçerli siyasi değer olarak kabul ettirmeyi hedefleyen bir

siyasi akım" olarak algılanabileceğini belirtmektedir. Aydınlanma Dönemi ile başlayan ve belirleyici olma özelliği günümüze kadar artarak devam eden olgulardan biri olan 'modern' olgusunun sosyo-politik yaşama yansımaları şüphesiz ki çok fazladır. Bu yansımalarından biri de ulus-devlet kavramı olmuştur. "Toplumlar, ulus olgusu temelinde kimlik inşa ederken uluslaşma yoluyla da siyasal davranış tarzlarını oluşturmuşlardır. Bu durum modernliğin siyasal bilinci olarak da tanımlanabilir" (Karakaş, 2015: 169).

Kavramı sosyolojik bağlamda ise "topluluk bütünüünün tamamlılık ve ahengini sağlayan, orijinal müesseselerini yaratan ve yaşatan duygu ve kültür birliğinin kaynağı milli kültür unsurları bakımından, fertleri arasında iştirak bulunan bir sosyal birlik" (Kafesoğlu, 1999: 200) şeklinde tanımlamak mümkündür. Bu nedenle ulus-devlet modelinde toplumsal anlamda birliğin önemi bir hayli fazladır. Habermas (2002: 19-21) "ortak tarih, köken ve dil anlayışı etrafında oluşan ulusal bilincin, başka bir deyişle aynı halka ait olma bilincinin yönetilenleri, tek bir siyasal kamunun üyelerine – birbirine karşı sorumluluk duyabilen vatandaşlara – dönüştürdüğünü" belirtmektedir. Bu anlamda ulusal topluluklarda bütünleşmenin sağlanabilmesi amacıyla, kuvvet derecesi değişkenlik gösteren bir 'kültürleşme, sosyalleştirme' politikalarını işlerlik kazandırabilen ve bu bağlamda birincil ilişkiler karşısında bir tavır almaya ve bu birincil ilişkilerin 'özel alan' ile sınırlı kalmasını isteyebilecek bir yapıya da sahiptir (Özyurt, 2005: 106-107).

Modernleşmeyle birlikte, özellikle sosyal ilişkiler alanında geleneksel roller, statüler ve değerler hızla alt üst olmaktadır denilebilir. "Sosyal alanda vuku bulan değişimlerin doğurduğu en önemli sonuçlardan biri, kimlik krizinin de sebebi olan parçalanmış bir sosyal yapıdır. Özellikle toplumun bazı geleneksel kesimleri bu parçalanmadan oldukça etkilenmekte; 'kimlik arayışı' altında toplumla yeniden bütünleşmenin yollarını aramaktadırlar" (Sarıbay, 1994). Ulus-devletlerin kuruluşundan itibaren, toprak sınırlarında yaşamakta olan halkını belirli değerler, inançlar ve idealler etrafında bütünleştirme, dil ve eğitim birliğini sağlama, çeşitli sosyal kesimleri veya çatışmaya neden olan farklılıkları giderme çabasını gösterdiği bilinmektedir. Cumhuriyet'in kurucu kadrosunda bulunan elitler çok etnili ve çok dinli bir imparatorluktan, ulus-devlet modeline geçmek için ciddi bir çaba sarf etmişlerdir. Bu noktada kritik olan değerler bütünü olarak sosyolojik ve kültürel anlamda geniş bir yeri olan din saf dışı bırakılarak, onun boşluğuna getirilecek yeni değerler etrafında toplumu bütünleştirmekti. İzlenen yola göre de Kemalizm yahut Atatürkçülük olarak adlandırığımız, içinde yoğun seküler değerler taşıyan nosyon da oluşacak

kimliğin temel yapı taşı olmalıydı (Şan, 2012: 8-9). Cumhuriyet rejimine geçişle birlikte kurucu kadronun kimlik kurgusundaki ana odak Türkiye'yi hem ite hem de dışta dirayetli kılacak yeni bir ulus-devlet kurmaktır. Tarihsel süreç içinde yaşanan ulusal ve uluslararası olaylar ve siyasi, ekonomik, kültürel, hukuki ve dini boyutlarda değişim yaşayan ve birçok tartışmayı da bünyesinde barındıran yeni ulus-devletin kuruluş ve devam eden yıllarındaki değişim ve gelişmeler, bugün hala tartışılmaya devam eden 'ötekileştirici' syem ve eylemlerin de uygun varlık ortamı bulmasına sebep olmuştur. Bundan dolayı Türk ulus inşası veya Türk modernleşmesi bütün yetisini Batıdan almış, kurucu kadro ve bürokratik elitler vasıtasıyla kanalize edilen, uyum ilkesine dayalı (consensus) ve bu inşa için şart olan toplumsal ve kamusal kurumların oluşturulmasına yönelik bir süreç olarak kabul edilebilir.

Gencer (2017: 57), modernleşmenin sosyolojik olarak nitel anlamda bir sosyal değişme olarak tanımlanabileceğini belirtmektedir. Modernizm ise, Aydınlanma mantığına içkin olarak bir birikim neticesinde ortaya çıkan beşerî tecrübe olarak gelenek ve geçmişin varlığını inkar veya görmezden gelme yoluyla pozitivist bir paradigmayla bir gelecek inşa etme durumunu ifade etmektedir. Bir süreci de bünyesinde barındıran modernizm köklü bir sosyal değişimi de içeriğinde barındırmaktadır. Bu bağlamda modernitenin çeşitli şekillerde ortaya çıkışında devletin de merkezi bir rolü vardır (Özdalga, 2014: 105). Bu bağlamda radikal bir modernleşme/Batılılaşma yolunda kurulacak olan yeni ulusun merkezinde de devlet vardır. Henüz ıkış noktasında problemleri de bünyesinde barındırmış, modernliğin boyutlarından olan özgürleştirme misyonuyla çatışan birçok uygulamanın yine direkt olarak modernlik adına yapılması, ilerleyen süreçlerde gerilim noktalarını da beraberinde getirmiştir. Batıda belli bir tarihsel süreç sonrasında olgunlaşan modernleşmenin yeni kurulan ulus-devletlerde, liderler ve kurucu elit tarafından güdümlü ve hızlı bir şekilde gerçekleştirilmeye çalışması da gerilim noktalarından birini oluşturmuştur. Çünkü Türk eliti ve kurucu kadro hem siyasi hem de kültürel olarak Türk ulusluğunu tepeden tabana yayılan bir süreç olarak tasarlamışlardır. Bu süreç düzeyleri farklı olmakla beraber, var olan toplumsal dünya görüşüyle bir şekilde çelişmiştir. Çok uluslu/etnili bir yapısıyla uzun yıllar varlık sürdüren Osmanlı İmparatorluğu'ndan ulus-devlet yapılanmasına geçiş sürecinin bu şekilde keskin ve merkezi otorite aracılığıyla gerçekleşmesi sorunları da beraberinde taşımiştır. Kurucu kadro devlet aygıtını kullanarak toplumdaki kişilerin yaşam tarzlarını, davranışlarını, düşünsel dünyalarını etkilemeye çalışmışlardır. "Modernist Türk elitleri çok güçlü bir ideolojik pozitivism

geleneği inşa ederek laiklik, akılcılık ve uluslaşmaya yönelmişlerdir” (Göle, 2014: 86). Aslında kurucu kadronun amacı, ulus ve modernlik projesi vesilesiyle geleneksel ve dinsel bağlayıcılığı olan toplumsal bağları bertaraf ederek, yaratılan ulustaki insanların yeni ilişkiler kurabileceği bir alan oluşturmak ve bunun devamlılığını sağlamaktır.

Sosyal Sermaye Kavramı Ekseninde Türk Ulus-Devlet İnşası

Batıda genel olarak kendi tarihsel süreci bağlamında bir akış halinde gerçekleşen modernleşme ve ulus-devlet süreci ülkemizde bir “geç kalınlık hissiyle” sosyal dinamiklerden çok siyasal dinamikler üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda devletin de merkezi bir rol oynadığı modernleşme sürecinin etki alanı da kısıtlı olmuştur. Toplumun genelinde ‘geleneğe ve dine saldırı’ olarak algılanan bu keskin otoriter politikalar ciddi tepkiler de almıştır. Bilindiği gibi devlet yapısının merkeziyetçi olmasına bağlı olarak sosyal sermaye seviyesi de düşüş yaşamaktadır. Sosyal sermayenin arttırılması konusunda çeşitli görüşler hakimdir. İnceleyeceğimiz konu çerçevesinde ise ilk görüş sosyal sermayenin toplumsal katmanlarda oluştuğu ve yayıldığıdır. Bu düşünceye göre yönetsel katmandaki devletin fazla müdahalesi sosyal sermayeye sadece zarar verir. Bu nedenle sosyal sermayeye devlet müdahalesini olmaması gerekmektedir. Aynı zamanda otoriter bir devletin varlığı sosyal sermayeyi zayıflatacak bir mahiyet taşımaktadır. “baskıcı yönetimler, her şeyden önce sosyal sermaye üretimi açısından büyük önem arz eden kendiliğinden oluşan-ihiyari grup aktivitelerinin önüne geçerek; yönetimler sivil toplumu, partiler ve diğer devlet kurumları aracılığıyla harekete geçirerek, birliktelikler her zaman devlet kontrolünde olacak ve çoğunlukla gönüllülük esasına dayanmayacaktır (akt. Uğuz, 2010: 152). Bilindiği gibi sosyal sermayenin varlık alanını genişletebilmesi için gönüllü kuruluşlar büyük bir önem arz etmektedir. Otoriter yönetimlerin baskıcı tutumu gönüllü kuruluşların varlığına tahammül sınırı düşük olmaktadır. Böyle bir ortamda da bireysel ve toplumsal sosyal ağlar varlık zemini bulamaz. Yine özgürlük alanının da kısıtlandığı otoriter yönetimlerde bireysel ve toplumsal güven seviyesi de düşüş yaşamaktadır. Buna bağlı olarak da sosyal sermaye kaybı kaçınılmaz olmaktadır. Fukuyama bu konuda Fransa örneğini vermektedir. Bilindiği gibi sivil toplumun bir zamanlar canlı bir şekilde varlığını sürdürdüğü Fransa’da aşırı merkeziyetçi yapı bu durumu zayıflatmıştır (2000: 166).

Aynı şekilde tarihsel uzamda güçlü bir devlet geleneğine sahip olan Türkiye de bu durumun yaşandığı ülkelerden biridir. Şan’ın (2007: 88-

89) da yerinde tespitiyle “Devlet yapısının otokratik ve merkeziyetçi olan tüm ÷lkelerde olduğu gibi Türkiye’de de sosyal sermaye imkânlarını sınırlamaktadır. (...) Güçlü bir merkeziyetçi devlet yapısına sahip olan Osmanlı İmparatorluğu döneminde toplumla devlet arasında bir kopukluk varsa da her iki kesim arasında çözüm konusunda sağlanan konsensüs devlet ve halk kopukluğunun aşılabilmesini sağlayabilmiştir. Ancak yeni kurulacak olan Cumhuriyet deneyiminde merkezi bir figür olan Batılılaşma toplum kesimleri ile devlet arasında çözüm birliğinin kopmasına yol açmış, bunun neticesinde de geniş toplum kesimlerinin bir devlet projesi olarak geliştirilecek olan modernlik politikalarına direnç göstermesi durumu ile karşılaşmıştır.” Kurulan yeni ulus-devlette ilerleyen süreçlerde radikal bir laikliğin merkeziyetçi yapıya eşlik etmesi durumu hayli zorlaştırmıştır. Hem Putnam hem de onun öncülü Tocqueville benzer bir şekilde şunu vurgulamaktadır; din ile sosyal sermaye arasında güçlü bir bağ vardır (Aydemir, 2011: 126). Dine yönelik radikal tutumla birlikte dinin özel alanla sınırlandırılmaya çalışılması ve buna yönelik uygulanan merkeziyetçi politikalar, toplumun geniş kesimleri tarafından tepki çekmiş ve hem toplum düzeyinde hem de bireysel düzlemde güvensizliğe neden olmuştur. Coleman’ın da belirttiği gibi din ve dinin oluşturduğu bağlar bireyler ve kuşaklar arası ilişkilerde oldukça işlevsel bir role sahiptir. “Dini kurumlar, ailenin ötesinde, nesilleri kesiştiren, toplumda var olmaya devam eden kurumlardır. Bu nedenle, dini kurumlar yetişkin toplulukların sosyal sermayesinin gençler ve çocuklar için de ulaşılabilir olduğunu nadir bir sosyal sermaye çeşididir” (Field, 2008: 37-40). Sosyal sermayenin artışı dinin rolü çok önemliyken Türk ulus-devletinin kuruluş aşamasında din, ilerlemenin önünde bir engel olarak görülmüş ve özel alanla sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Bu radikal tutumun da Türkiye’nin sosyal sermayesi açısından olumsuz etkisi günümüzde dahi hissedilmektedir.

Aydemir (2011: 85), topluluk kavramının en genel anlamda toplumsal olanın gerçekleşebilmesi ve mümkün hale gelmesi için gerekli olan referans kaynaklarını temsil ettiğini belirtmektedir. Bu anlamda bireylerin bir araya gelmesi ve ortak idealler etrafında toplanmaları, toplumsal bütün için şart olan etkileşim ve ilişki ağlarının oluşturulması ve devam ettirilmesi toplumun asli vazifesidir. Kavram böylece “üyelerin ortaklaşa paylaştıkları bir şeye –genellikle ortak bir kimlik duygusuna- dayanan, özel olarak oluşturulmuş bir toplumsal ilişkiler bütünüdür” (Marshall, 1999: 90; Aydemir, 2011: 86). Toplulukları ‘mekân temelli’ ve ‘ilişki temelli’ olmak üzere iki ana alt grupta toplamak mümkündür. İki temelin de paylaştığı ortak nokta ise karşılık-

lı sosyal ilişkilerin varlığıdır. Bu bağlamda topluluklar sürekli olarak bir etkileşim alanı işlevini görmektedirler. Barındırdıkları üyelerini de belli zaman aralıklarıyla bir araya getirirler. Ortak bir alan, ilişki biçimleri, ortak değerler ve semboller aracılığı ile de aidiyet duygusunun oluşmasını ve sürekliliğinin sağlanmasını sağlarlar. Din de hem semboller hem de kimlik kaynağı olduğu için yeni ulus-devlette üyelerinin ortaklaşa paylaşabildikleri değerler ve semboller anlamında bir kısıtlanma yaşanmıştır. Buna paralel olarak sosyal sermayede de düşüş yaşanması kaçınılmaz olmuştur.

Sennet (1996: 279)'e göre de topluluk "kolektif bir kimliktir; 'kim olduğumuzu' dile getirme biçimimizdir" Yani topluluğun en önemli bileşenleri aidiyet ve birliktelik duygusudur. Yine Bir 'kamu' oluşturma noktasında kolektif kimliğin önemi büyüktür. Yani topluluk duygusunun toplumsal hayattaki karşılığı güçlü bir kamusal alanın varlığıdır. Bilindiği gibi Tocqueville'in de Amerika'da Demokrasi isimli çalışmasında vurguladığı ana nokta etkin bir sivil toplumsal alanın yaratılmasıdır. Kolektif anlamda ortak iyiye ulaşabilme ve sorunların çözüme kavuşmasında, karşılıklı iş birliği ve dayanışma, kamusal alanın topluluk ve sivil toplum faaliyetleri bağlamında ele alınmıştır. Aidiyet ve birliktelik duygusunun yanında topluluk, üyelerinin gereksinimlerini karşılamak üzere organize olabilecekleri rasyonel birer eylem alanlarıdır (Aydemir, 2011: 91-92). Türkiye'de sivil toplum talepleri de kaynağını ulus-devlet sürecinde yaşanmış olan değişim ve dönüşümler ve modernleşme süreçlerinden almıştır. "Türkiye'de sivil toplumla ilgili entelektüel ilginin önemli bir kısmı günümüzde toplum ve devlet ilişkilerinin belli bir formata kavuşturulması, büyük ölçüde de bireyin veya toplulukların devlete karşı konumlarının güçlendirilmesi ve özgürlüklerinin artırılması talepleriyle ilgili olmuştur" (Şan, 2007: 92). Türkiye her ne kadar sivil toplum anlamında 80'li yıllardan itibaren gelişme göstermiş olsa da devletin kuruluş aşamasında sivil katılım anlamında ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Ulus-devlette sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel anlamda müdahil olmaya yatkın olan merkezîyetçi yapı sivil katılımın görece geç bir vakitte varlık alanı bulabilmesine neden olmuştur. Bu anlamda bireylerin bir araya gelmesi ve ortak idealler etrafında toplanmaları, toplumsal bütün için şart olan etkileşim ve ilişki ağlarının oluşturulması ve devam ettirilmesi için uygun ortam ulus-devletin kuruluşundan uzun yıllar sonra giderek sağlanmaya başlamıştır. Bu durum da kuruluş aşamasında yaşanan sosyal sermaye kaybının bir nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Türkiye’de yaşanan sosyal nitelikteki hızlı değişim ve dönüşümler, uygulanan merkeziyetçi politikalar ve radikal tutum, geçmişte geniş bir toplumsal konsensüs zeminine sahip olan yapıya zarar vermiş ve yeni kurulan ulus-devletin ciddi bir sosyal sermaye kaybı yaşamasına neden olmuştur. Bilindiği gibi sosyal sermaye kavramı da batı toplumlarının modernleşmeyle birlikte gelen aşırı bireyciliğe bir çözüm üretilebilme çabasından doğmuş bir kavramdır. Türkiye’de yaşanan radikal modernleşme/Batılılaşma eğilimi neticesinde modernliğin siyasal yansıması olan ulus-devlet kuruluşu aşamasında sosyal sermaye kaybı yaşanmıştır. Bu kayıp Batı toplumlarından farklı olarak aşırı bireyselleşmeden ziyade, merkezi bir devlet yapısının radikal politikalarıyla zayıflattığı sosyal bağlar –kültürel, dini semboller gibi- neticesinde yaşanmıştır. Bu merkeziyetçi devlet yapısı sadece sosyal bağlarda değil sosyal sermayenin en önemli bileşenlerinden olan güveni bireysel ve toplumsal anlamda zayıflamasına neden olmuştur. Yine sivil katılım ve gönüllü kuruluşların da böylesine bir yapıda varlık alanları kısıtlanmıştır. Sosyal sermaye kaybının son yıllardaki yansıması da bu durumu doğrular niteliktedir. Türkiye’de *Dünya Değerler Araştırması* tarafından belirlenen ölçütlere göre sosyal sermayeye yönelik yapılan çalışmalar -beklenenin aksine- Türkiye’yi sosyal sermayesi zayıf bir toplum olarak tanımlamaktadırlar (akt. Şan ve Akyiğit, 2015: 124). Dünya Değerler Araştırması’nın 1990 ve 1997 yıllarında Türkiye dahil 43 ülkede yaptığı araştırmalar neticesinde, durum hiç de iç açıcı değildir. Türkiye 1990 Dünya Değerler Araştırması’na katılan 43 ülke içinde Brezilya’nın ardından sondan ikinci sırada bulunmaktadır. 1997 yılında yapılan araştırmada ise zaten son derece düşük bir düzeyde olan güven düzeyinin bir miktar daha kayba uğradığı gözlemlenmiştir (akt. Şan, 2007: 86). Ulus-devlet kuruluş aşamasında gerçekleşen radikal, yukarıdan aşağı yayılan ve ideolojik politikalar toplumda ciddi bir güven krizine sebep olmuş ve bu krizin yansımaları günümüze kadar ulaşmıştır. Ulus-devletlerin ruhuna uygun olarak uygulamış oldukları toplumsal homojenliği sağlama çalışmalarının da bu kayıpta payı vardır. Çok uluslu bir imparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde Türkiye’de toplumsal anlamda dini, kültürel ve etnik anlamda homojen bir yapıya ulaşma çabaları neticesinde dışlayıcı bir tutum sergilenmiştir. Yine Dünya Değerler Araştırması’nda Türkiye hakkında varılan bir başka bulgu; “Başkalarının tercihlerini anlamaya çalışmak önemlidir” sorusuna Türk deneklerin %34’ü evet cevabını verirken, %66’lık bir dilim “kişinin kendi tercihini açıkça ortaya koyması önemlidir” cevabını vermiştir. Ancak başkalarının tercihlerini anlamak konusunda Japon

denekler %78, Amerikalılar %74, Avustralyalılar %72, İspanyollar %71, Nijeryalılar % 59 oranında olumlu tavır bildirdikleri dikkate alındığında Türk toplumunda farklılıklara bakış konusunda ciddi sorunlar olduğu anlaşılmaktadır (Şan, 2007: 96). Bulgular ulus-devletin ve radikal modernleşme projesinin doğal bir getirisi olarak okunabilir. Zira dinsel, sosyal, kültürel ve etnik anlamda bir homojenleşmeyi tercih eden ulus-devletin dışlayıcı karakteri hem devlette hem de toplumda bir karşılık bulmuştur. Bu karşılık doğal olarak Türk toplumundaki sosyal sermayeyi de aşağı seviyelere çekmiştir. Toplumda ideolojik anlamda bir kutuplaşmaya da neden olan kuruluş politikaları, dinsel, etnik ve kültürel anlamda farklılıklara tahammülsüzlüğü de oluşturmuştur. Bu da sosyal bağların zayıflamasına, bireysel ve toplumsal güvenin azalmasına sebep olmuştur. Yine devletin merkezîyetçi tutumu da sivil katılımın önünü tıkamış ve uzun yıllar sosyal sermayenin kilit noktalarından biri olan sivil toplumun ülkede varlık alanı bulmasına engel olmuştur. Genel olarak sıraladığımız bu sebeplerden dolayı da Türkiye’de ciddi bir sosyal sermaye kaybı gözlemlenmiştir.

Kaynakça

- Aydemir, Mehmet Ali. 2011. *Sosyal Sermaye: Topluluk Duygusu ve Sosyal Sermaye Araştırması*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Bourdieu, Pierre. 2010. “Sermaye Biçimleri”. İçinde *Sosyal Sermaye: Kuram Uygulama Eleştiri*, editör Mehmet Murat Şahin ve Ahmet Zeki Ünal, 45–76. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Coleman, James S. 2010. “Beşeri Sermayenin Yaratımında Sosyal Sermaye”. İçinde *Sosyal Sermaye: Kuram Uygulama Eleştiri*, editör Mehmet Murat Şahin ve Ahmet Zeki Ünal, 77–120. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Erözden, Ozan. 1997. *Ulus-Devlet*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Field, John. 2008. *Sosyal Sermaye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Fukuyama, Francis. 2000. *Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gencer, Bedri. 2017. *İslam’da Modernleşme (1839 – 1939)*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Göle, Nilüfer. 2014. “Türkiye’de Modernleşme”. İçinde *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, editör Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Habermas, Jürgen. 2002. *Ötekiyle Olmak, Ötekiyle Yaşamak*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Kafesoğlu, İbrahim. 1999. *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Karakaş, Mehmet. 2015. *Modernlik, Küreselleşme ve Türkiye'nin Kimlikler Evreni*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Özdalga, Elisabeth. 2014. *Kimlik Denklemleri - Türkiye'nin Sosyo-Kültürel Anlam Haritası Üzerine*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özkırmımlı, Umut. 2009. *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Özyurt, Cevat. 2005. *Kimlik ve Farklılaşma*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Putnam, Robert. 2010. "Tek Başına Bowling: Amerika'nın Azalan Sosyal Sermayesi". İçinde *Sosyal Sermaye: Kuram Uygulama Eleştiri*, editör Mehmet Murat Şahin ve Ahmet Zeki Ünal, 121-42. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Şan, Mustafa Kemal. 2007. "Bilgi Toplumuna Geçişte Sosyal Sermayenin Taşıdığı Önem Ve Türkiye Gerçeği". *Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management* 2 (Spring): 70-106.
- Şan, Mustafa Kemal. 2012. "Baskıcı Bir Laiklik Modeli Olarak Türk Laikliğinin Anatomisi". *Sakarya Üniversitesi Akademik İncelemeler Dergisi* 7 (2): 3-26.
- Şan, Mustafa Kemal, ve Handan Akyiğit. 2015. "Sosyal Sermaye Tartışmaları ve Türkiye'de Sosyal Sermayenin Ölçülmesi Sorunu". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 34: 123-34.
- Sarıbay, Ali Yaşar. 1994. *Postmodernite Sivil Toplum ve İslam*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uğuz, Hülya. 2010. *Kişisel ve Kuramsal Gelimeye Farklı Bir Yaklaşım: Sosyal Sermaye*. Ankara: Orion Kitabevi.